

A comparative study of the actions of the Iranian and Iraqi legal systems against the coronavirus

Mohammadhosein Saberyan*
Alireza saberyan**

Received: 2020/05/09
Accepted: 2020/06/24

Abstract

Order is the most important pillar of management for any group and government. In any case, the government is disrupted without order, so each government implements its own order, even though it is unusual in the world system. But sometimes certain events in the world disrupt this primitive order. Critical and emergency situations such as war, widespread natural disasters and the spread of disease are the main causes of this disorder. How countries deal with this disorder and management and turn it into a new order is very important and fundamental. The constitution provides for many drawers to deal with emergencies. But sometimes governments take a different path to managing this crisis. Examining the actions of the Iraqi government as a country that has many relations with Iran and is one of the largest neighbors of the Islamic Republic of Iran, can be effective in the new relations between the two countries. The Constitution of the Islamic Republic of Iran, in Articles 79 and 176, states the conditions of emergency and security. The Constitution of the Republic of Iraq also states in the principles, 15, 31, 33, 46, 114, the prevailing conditions in health, security and emergency matters. In this article, with the question "What are the differences between the actions of the Iraqi government and the Iranian government in the fight against Corona, and their managerial weaknesses?", We examine the actions of the Iranian and Iraqi governments and then provide recommendations to improve the situation.

Keywords: Coronavirus, Covid-19, Iran, Iraq, Crisis, Management, Legislation.

* MSc. student of private law, Imam Sadiq University, Tehran, Iran.

mohammad.saberyan@isu.ac.ir

** Assistant Professor, Islamic Azad University, Semnan Branch, Semnan, Tehran, Iran
(Corresponding Author).

ali1341ali@gmail.com

مطالعه تطبیقی تدابیر نظام حقوقی ایران و عراق در مقابله با بیماری کرونا

محمدحسین صابریان*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۲/۲۰

علیرضا صابریان**

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۴/۰۴

نوع مقاله: پژوهشی

چکیده

نظم، مهم‌ترین رکن مدیریت برای هر مجموعه و حکومتی است. در هر شرایطی حکومت بدون نظم مختل می‌شود، از این‌رو هر حکومتی نظم خاص خود را هر چند در نظام جهانی نامتعارف باشد، پیاده می‌کند. گاهی اوقات، بعضی از رخدادها در جهان باعث می‌شوند که این نظم ابتدایی مختل شود. شرایط بحرانی و اضطراری مانند جنگ، بلایای طبیعی گسترده و شیوع بیماری از علل اصلی این اختلال نظم است. نحوه مواجهه کشورها با این بی‌نظمی و مدیریت و تبدیل آن به نظمی جدید، بسیار مهم و اساسی است. در قانون اساسی اغلب کشورها نحوه مواجهه با شرایط اضطراری پیش‌بینی شده است. اما گاهی دولت‌ها مسیر دیگری برای مدیریت این بحران طی می‌کنند. بررسی اقدامات دولت عراق که یکی از بزرگ‌ترین همسایه‌های جمهوری اسلامی ایران به شمار می‌آید و دارای روابط گسترده‌ای با ما است، می‌تواند در مرادفات جدید این دو کشور مؤثر باشد. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در دو اصل ۷۹ و ۱۷۶ به بیان شرایط اضطراری و امنیتی پرداخته است. همچنین قانون اساسی جمهوری عراق در اصول ۱۵، ۳۱، ۳۳، ۴۶ و ۱۱۴ به بیان شرایط حاکم در امور بهداشتی، امنیتی و اضطراری پرداخته است. در این مقاله به بررسی تفاوت اقدامات حکومتی دولت‌های ایران و عراق در مبارزه با کرونا و نقاط ضعف مدیریتی آنها پرداخته، سپس توصیه‌هایی برای بهبود اوضاع این دو کشور ارائه شده است.

واژگان کلیدی: ویروس کرونا (کوئید ۱۹)، ایران، عراق، بحران، مدیریت، تقنین.

* دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، تهران، ایران.

mohammad.saberyan@isu.ac.ir

** استادیار دانشگاه آزاد اسلامی، واحد سمنان، سمنان، ایران (نویسنده مسئول).

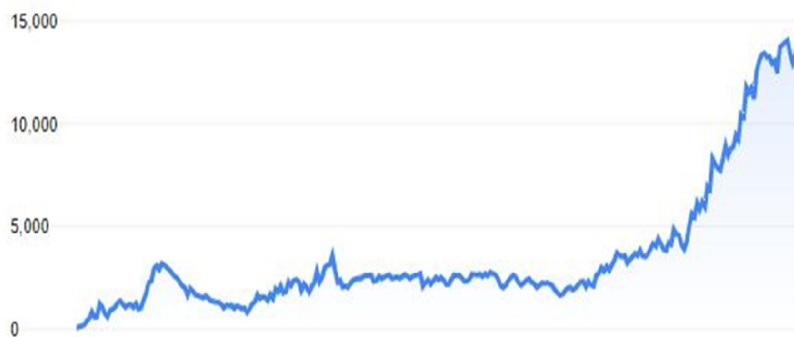
ali1341ali@gmail.com

مقدمه

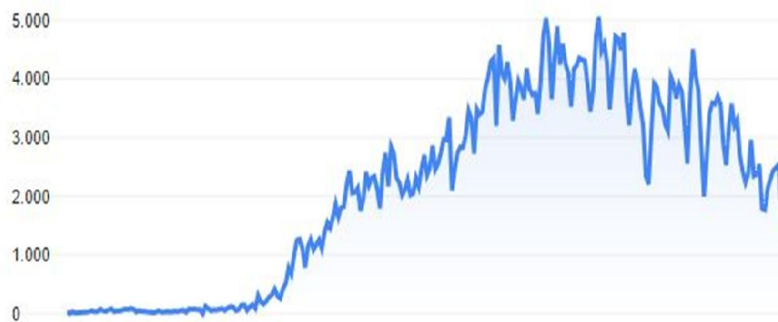
عراق کشوری با اهمیت از نظر تاریخ، اسلام و جهان سیاست است. این کشور با مساحت ۴۳۷۰۰ متر مربع در سال ۲۰۲۰ حدود ۴۰ میلیون جمعیت دارد (سایت هرم جمعیت، ۲۰۱۹). از این بین حدود ۷۰ درصد از جمعیت عراق شیعه هستند که از این رو در رابطه با ایران اهمیت بیشتری پیدا می‌کند. با ظهور ویروس کرونا در جهان، عراق نیز مانند سایر کشورها اقدام به تدابیر پیشگیری از ویروس می‌کند. از این رو چند روز بعد از اعلام بیمار شدن ۲ نفر در ایران در تاریخ ۳۰ بهمن ۱۳۹۸ (سایت مشرق نیوز، ۱۳۹۸). عراق مبادی ورودی خود را از جانب ایران مسدود می‌کند و فقط به اتباع عراق مجوز ورود می‌دهد (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰). در روز ۶ اسفند ۱۳۹۸ (۲۵ فوریه ۲۰۲۰)، ۴ مورد ابتلای به ویروس کرونا در شهر کرکوک عراق کشف می‌شود که مشخص می‌شود آن‌ها از ایران به عراق بازمی‌گشتند. علاوه بر آن یک مورد ابتدای دیگر از یک دانشجوی ایرانی که در نجف مشغول تحصیل بود نیز کشف شد (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰). این عوامل ممکن است در روابط تجاری و مسافری ایران و عراق تأثیرگذار باشد. از این رو مطالعه تطبیقی اقدامات دو کشور در مقابله با بیماری کرونا لازم و ضروری است. هماهنگ‌سازی اقدامات و قواعد اضطراری این دو کشور می‌تواند راه‌حل مناسبی برای تقویت روابط این دو کشور باشد. مخصوصاً با بررسی آمار مبتلایان جدید ثبت‌شده در دو کشور (سایت مرکز منابع ویروس کرونا دانشگاه جان هاپکینز، ۲۰۲۰)، که علی‌رغم تجمعات مذهبی در ایام عزاداری مانند ایام اربعین در عراق، آمار مبتلایان جدید کمتر نیز شده است ولی در ایران، علی‌رغم تعطیلی مراکز عزاداری، آمار ابتلای به کرونا به بیشترین حد خود از ابتدای شیوع این پاندمی رسیده بود. این معضل می‌تواند عاملی چون آزاد بودن مسافرت‌ها در ایام تعطیلی داشته باشد. لکن عراق علی‌رغم ضعف زیرساخت و امکانات نسبت به ایران، نحوه مدیریت بهتری را ارائه کرده است. با این حال ضعف اقدامات در هر دو کشور به شدت محسوس است. علی‌رغم بررسی‌های انجام‌شده درباره ویروس کرونا در ایران و سراسر جهان از جمله عراق، مطالعه تطبیقی بین دو کشور صورت نگرفته است. این مقاله با پرسش «تفاوت‌های اقدامات حکومتی دولت عراق و دولت ایران در مبارزه با کرونا، و نقاط ضعف مدیریتی آنها چیست؟» و با فرض ضعف اقدامات مدیریتی هر دو کشور

مطالعه تطبیقی تدابیر نظام حقوقی ایران و عراق در مقابله با... / علیرضا صابریان و محمدحسین صابریان *مجله پژوهش‌های حقوقی* ۳

مخصوصاً ایران و توان الگوگیری آنها از یکدیگر، با مقایسه اقدامات دو کشور سعی دارد توصیه‌هایی را با اقتباس از اقدامات هر دو کشور برای جمهوری اسلامی ایران و جمهوری عراق داشته باشد.

نموار شماره ۱: آمار مبتلایان جدید به کرونا در جمهوری اسلامی ایران تا تاریخ ۱۲ آذر ۱۳۹۹

نموار شماره ۲: آمار مبتلایان جدید به کرونا در جمهوری عراق تا تاریخ ۱۲ آذر ۱۳۹۹

۱. قوانین حاکم بر شرایط اضطراری

عراق کشوری بزرگ است که مانند ایران بر اساس نظام رومی - ژرمنی اداره می‌شود. در قانون اساسی این کشور، مدیریت مستقلی برای مناطقی که باید شامل چند استان باشد، مشخص شده است و تنها منطقه موجود در این کشور، منطقه کردستان است که قانون اساسی و مدیریت مستقل دارد؛ اما در هر حال نمی‌تواند خلاف قانون اساسی اصلی جمهوری عراق عمل کند. ماده ۱۵ قانون اساسی عراق بیان می‌دارد هر فردی از حق زندگی، امنیت و آزادی برخوردار است و سلب یا محدود کردن این حقوق مجاز نیست مگر طبق قانون و بر اساس تصمیمی که از طرف مرجع صالح قضائی صادر شده باشد. ماده ۳۱ نیز بیان می‌کند هر عراقی حق مراقبت‌های بهداشتی را دارد و دولت مراقبت از بهداشت عمومی را بر عهده دارد و با ایجاد انواع مختلف بیمارستان‌ها و مؤسسات بهداشتی، ابزارهای پیشگیری و درمان را تضمین می‌کند. ماده ۳۳ نیز دولت را مسئول حفاظت و حفظ محیط زیست و تنوع بیولوژیکی دانسته است. علاوه بر این ماده ۴۶ قانون اساسی جمهوری عراق بیان می‌دارد محدود کردن یا محدود کردن اعمال هر یک از حقوق و آزادی‌های مندرج در این قانون اساسی فقط به موجب قانون یا بر اساس آن صورت خواهد گرفت، مشروط بر اینکه این محدودیت‌ها بر اصل حق یا آزادی تأثیر نگذارد. بند ۳ ماده ۱۱۴ نیز بیان می‌کند تدوین سیاست‌های زیست‌محیطی برای اطمینان از حفاظت از محیط زیست در برابر آلودگی و حفظ پاکیزگی آن و تدوین سیاست بهداشت عمومی، با همکاری دولت و مناطق مستقل و استان‌ها صورت می‌گیرد (قانون اساسی جمهوری عراق، ۲۰۰۵). با کنار هم قرار دادن این اصول، مشخص می‌شود دولت که طبق قانون اساسی مسئول حفاظت از سلامت و بهداشت جامعه است، می‌تواند با همکاری مناطق مستقل و استان‌ها، محدودیت‌هایی را در راستای حفظ سلامت و بهداشت جامعه ایجاد کند.

اصول دیگری در قانون اساسی موجود است که حدود تحدید آزادی مردم را مشخص می‌کند. از جمله ماده ۴۶ که بیان می‌کند نباید ایجاد محدودیت باعث نادیده گرفته شدن یا تضییع کلی حقوق شود. همچنین ماده ۴۴ می‌گوید ممکن نیست یک عراقی تبعید و یا از بازگشت به وطن منع شود. این ماده بیان می‌کند که تصمیمات و

قوانین نباید به گونه‌ای باشد که یک تبعه عراقی از زندگی در عراق محروم شود. بند ۹ ماده ۶۱ نیز تصویب اعلام جنگ و وضعیت اضطراری را با تصویب اکثریت دو سوم مجلس نمایندگان و بر اساس درخواست مشترک رئیس جمهور و نخست وزیر می‌داند. یعنی اگر محدودیت‌های ایجاد شده برای حفاظت از محیط زیست یا مردم منجر به وضعیت بحرانی و اضطراری شود، دولت باید از مجلس درخواست تصویب شرایط اضطراری کند تا شرایط خاص و ضوابط آن از سوی مجلس منتشر شود.

بر اساس مطالب فوق، در وضعیت ایجاد شده به واسطه ویروس کرونا در عراق، شرایط اضطراری در این کشور رخ نداده است لکن دولت طبق مسئولیت خود، برای تصمیم‌گیری درباره سیاست‌های بهداشتی اقدام به تشکیل کمیته عالی بهداشت و ایمنی ملی کرده است و از این طریق اقدام به مدیریت وضع عراق می‌کند.

روش اصلی مقابله با ویروس کرونا در ایران، کم‌وبیش مانند عراق می‌باشد. قانون اساسی ایران، سازکارهای متفاوتی را در شرایط متفاوت پیش‌بینی کرده است. طبق اصل ۷۹ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، برقراری حکومت نظامی ممنوع است و در حالت اضطرار، دولت می‌تواند با تصویب مجلس شورای اسلامی، موقتاً محدودیت‌هایی را اعمال کند (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۸). با مشاهده اولین موارد بیماری در ایران، رئیس جمهور حسن روحانی، که ریاست شورای عالی امنیت ملی را نیز بر عهده دارد، سازوکار تعبیه شده در قانون اساسی برای ایجاد وضع اضطراری را دنبال نمی‌کند و با مصوبه‌ای از شورای عالی امنیت ملی و با تأیید رهبری جمهوری اسلامی ایران، اقدام به تشکیل ستاد ملی مبارزه با کرونا می‌نماید (سایت همشهری آنلاین، ۱۳۹۹). البته این راه‌حل نیز به استناد اصل ۱۷۶ قانون اساسی که شرایط امنیتی را پیش‌بینی کرده است، در قانون اساسی تعبیه شده است (طحان نظیف، ۱۳۹۹، صص. ۳۱۱-۳۱۳). راه‌حل دیگری نیز وجود دارد، اینکه شرایط انتشار بیماری را یک وضع بحرانی بدانیم و مدیریت این وضعیت را به سازمان مدیریت بحران بسپاریم (نجارزاده هنجنی، ۱۳۹۹). بحران دانستن این پاندمی، دست‌کم گرفتن این معضل جهانی می‌باشد اما امنیتی کردن آن و مدیریت آن تحت نظر شورای عالی امنیت ملی، با توجه به مدت بیماری، فشار روانی زیادی بر جامعه دارد. طبق گفته وزیر بهداشت، مدت همه‌گیری این بیماری حداقل دو سال می‌باشد (سایت خبر آنلاین، ۱۳۹۹)، بنابراین، پیش بردن امور کشور در قالب مسائل

امنیتی به طول چند سال، باعث ایجاد آسیب‌های روانی و مادی در جامعه می‌شود. از این‌رو بهترین راه‌حل برای مواجهه با این بیماری، نه اقدام بر اساس اصل ۷۹ و نه اقدام بر اساس اصل ۱۷۶ و نه سپردن مدیریت به سازمان مدیریت بحران است. بلکه بهترین راه‌حل ایجاد قانون متقن و جامع و دائمی در مورد سلاح‌های بیولوژیک، ویروس‌های مسری و شرایط زندگی در ایام جنگ بیولوژیک می‌باشد.

۲. آسیب محدودیت‌های امنیتی

زمانی که مسئله امنیت کشور در میان باشد، بسیاری از مسائل به حاشیه می‌روند. تصمیم‌گیری در شرایط اضطراری کرونا با رکن امنیتی کشور باعث آشفتگی ذهنی و اختلال زندگی مردم می‌شود. برای مثال ممنوعیت مراسم‌ها اعم از مراسم‌های مذهبی، عروسی، عزاء، یا متوقف کردن فعالیت‌های اقتصادی به مدت چند سال امکان‌پذیر نیست. چراکه کرونا یک ضرر محتمل و جلوگیری و دفع آن، دفع ضرر محتمل است. این ضرر از دو دیدگاه قابل بررسی است. دیدگاه حکومتی و دیدگاه فردی؛ که این دو دیدگاه در برخی موارد به تعارض و تضاد شدیدی برمی‌خورد (حکیم، ۱۳۹۹). در حوزه حکومت، ضرر محتمل، بیماری مردم و آسیب به نیروی انسانی کشور است فلذا از باب امنیت ملی هر کاری که لازم باشد را برای عدم رخداد این مسئله انجام می‌دهد. اما مسئله بُعد دیگری دارد و آن اینکه ضرر محتمل برای مردم ماهیت دیگری دارد. ضرر محتمل مردم، بیمار شدن است که ضرر معتنابهی می‌باشد لکن اگر پیشگیری از این بیماری به قیمت تعطیلی اقتصاد یا ابعاد دیگری مثل انزوا و عدم تجمعات باشد، ممکن است ضرر محتمل ناشی از این محدودیت‌ها بیشتر از ضرر محتمل ناشی از بیماری کرونا باشد (احسانی‌فر، ۱۳۹۹). مخصوصاً در بعد اقتصادی، آسیب‌های فراوانی متوجه اقشار کاسب و یا کم‌درآمد مردم شده است (خبرگزاری موج، ۱۳۹۹) که این امر ممکن است باعث شود محدودیت‌ها را رعایت نکنند. از این‌رو بسیاری از مردم با بررسی هزینه - فایده این محدودیت‌ها و بررسی احتمال ابتلا و احتمال ضرر ناشی از محدودیت، همچنین میزان تأثیرگذاری محتمل که همان بیماری یا آسیب اقتصادی و روحی باشد، تصمیم به رعایت نکردن تصمیمات امنیتی بگیرند. این توصیف و تبیین برای عدم رعایت محدودیت‌ها، به مفهوم تاب‌آوری نیز اشاره دارد. تاب‌آوری به معنای «قابلیت و توانایی نظام به منظور ادامه عملکرد در برابر مشکلات

و شرایط ناسازگار می‌باشد که در دوره کرونا، به معنای توانایی جامعه در برابر تغییرات ناگهانی کرونایی است (مهردانش و آزادی‌زاده، ۱۳۹۹). تحمل و تاب‌آوری مردم در برابر این مشکلات ممکن است باعث بروز ناسازگاری‌ها و مشکلات شود، از این‌رو لازم است در طول مدت درگیری با بحران کرونا، با ایجاد ساختارها و سازوکار مناسب، نه با تصمیمات امنیتی بلکه با قوانین منطقی و جامع، دوره بحران کرونا را با سازوکار مناسب پیش ببریم و برای بحران‌های ویروسی جدید نیز آماده شویم.

۳. ابعاد حیاتی متأثر از کرونا

ابعاد زیادی از زندگی فردی و اجتماعی از کرونا متأثر شده است. بُعد اقتصادی، بُعد روانی، بُعد عدم تعاون و مشارکت اجتماعی از جمله مهم‌ترین آسیب‌هایی است که کرونا به زندگی انسان‌ها وارد کرده است. اما مهم‌ترین بُعد متأثر از کرونا، بُعد ژنتیکی آن است. بر اساس نظرات متخصصان و مطلعان، احتمال ساختگی بودن این ویروس برای اهداف مدیریت یکپارچه جهان زیاد است. مقام معظم رهبری در سخنرانی نوروزی سال ۱۳۹۹ خود با بیان این نکته که ساخت این ویروس ممکن است منتسب به آمریکا باشد، نسبت به آن اظهار بی‌اعتمادی کرد (سایت دفتر نشر و حفظ آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹). علاوه بر آن پروفیسور علی کرمی نیز ساختگی بودن این ویروس را امری محرز می‌داند (سایت صبح قزوین، ۱۳۹۸). از این‌رو ضرر محتمل ناشی از تغییر ساختار ژنتیکی یا مدیریت از طریق این ویروس از ضرر محتمل ناشی از خود بیماری به مراتب بیشتر است. بر همین اساس لازم است قوانین متقن و علمی و دقیقی در مورد حفاظت ژنتیکی و امنیت سلامتی جامعه و کشور وضع شود.

۴. اقدامات در راستای مقابله با ویروس کرونا

در ایران ستاد ملی مبارزه با کرونا به عنوان رکن فرعی شورای عالی امنیت ملی به ریاست رئیس‌جمهور (سایت همشهری آنلاین، ۱۳۹۹) و در عراق کمیته عالی بهداشت و ایمنی ملی به عنوان رکن فرعی وزارت بهداشت عراق به ریاست نخست‌وزیر، اقدام به تصمیم‌گیری در حوزه مبارزه با کرونا می‌کنند (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰).

۴-۱. محدودیت‌ها و ممنوعیت‌های ایجادشده برای کنترل بیماری

۴-۱-۱. اقدامات دولت جمهوری اسلامی ایران

ستاد ملی مبارزه با کرونا، جریمه افرادی که رفتار پرخطر دارند را به این شرح مشخص کرد: کسانی که بیماری خود را مخفی می‌کنند و قرنطینه را رعایت نمی‌کنند، ۲۰۰ هزار تومان، کسانی که از ماسک استفاده نمی‌کنند، ۵۰ هزار تومان، اصناف در مرحله اول تذکر، در مرحله دوم ۳۰۰ هزار تومان، در مرحله سوم ۱ میلیون تومان و در مرحله چهارم پلمب می‌شوند. تاکسی‌ها نیز در صورت عدم استفاده از ماسک، راننده ۱۰۰ هزار تومان و به ازای هر مسافر ۲۰ هزار تومان جریمه می‌شود که باید راننده آن را پرداخت کند (سایت مشرق نیوز، ۱۳۹۹). همچنین کارمندان دستگاه‌های اجرایی پیش از این جریمه عمومی، مشمول برخوردهای اداری می‌شدند. این برخورد، اخطار کتبی بدون درج در پرونده استخدامی و در مرحله بعد توبیخ کتبی با درج در پرونده استخدامی و در مراحل بعد کسر از حقوق و انفصال موقت است (سایت وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، ۱۳۹۹).

ستاد ملی مبارزه با کرونا برای جلوگیری از انتشار و سرایت ویروس کرونا ممنوعیت‌ها و محدودیت‌های خاص دیگری نیز اعمال کرده است که به شرح ذیل می‌باشد:

- ممنوعیت سفر با مسدودسازی ورودی و خروجی بعضی از شهرها (خبرگزاری مهر، ۱۳۹۹)،

- تعطیلی موقت رستوران‌ها و مراکز ورزشی و بازگشایی با یک سوم ظرفیت (خبرگزاری ایسنا، ۱۳۹۹)،

- الزام به استفاده از ماسک در مترو و وسایل نقلیه عمومی و اماکن سربسته عمومی، عدم ارائه خدمات عمومی به ارباب رجوع‌های بدون ماسک (خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۹۹)،

- برگزاری آموزش‌ها به صورت مجازی در همه مقاطع و دوره‌ها (خبرگزاری مهر، ۱۳۹۹).

با شدت گرفتن شیوع ویروس کرونا در ایران، ستاد ملی مبارزه با کرونا، محدودیت‌های دو هفته‌ای را برای ۱۵۰ شهر کشور که در وضعیت خطرناک هستند را

اعمال کرد. این محدودیت‌ها شامل تعطیلی مشاغل بجز مشاغل ضروری و منع رفت‌وآمد از ساعت ۹ شب الی ۴ صبح می‌شد (سایت خبرگزاری مهر، ۱۳۹۹). علاوه بر این رفت‌وآمد خودروهای غیربومی به استان‌ها ممنوع شد. برای خودروهای متخلف نیز جریمه ۵۰۰ هزار تومانی لحاظ شد. همچنین برای شهرهایی که همچنان در وضعیت قرمز قرار داشتند، محدودیت‌ها را به مدت یک هفته تمدید کرد (سایت شهرآرا نیوز، ۱۳۹۹). این محدودیت‌ها باعث تبدیل وضعیت قرمز اکثر استان‌ها به وضعیت زرد شد (خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۹۹).

۴-۱-۲. اقدامات دولت جمهوری عراق

کمیته عالی بهداشت و ایمنی، همه مردم را به داشتن ماسک در محیط خارج از منزل ملزم دانسته است و در صورت تخلف، جریمه ۱۰ هزار دیناری را مقرر کرده است. همچنین برای وسایل نقلیه حمل‌ونقل عمومی که بیش از حد مجاز مسافر حمل می‌کند یا اجازه می‌دهد مردم بدون ماسک سوار شوند جریمه ۵۰ هزار دیناری مقرر کرده و در صورت تکرار تخلف، توقیف وسیله نقلیه را مشخص کرده است. همچنین این ستاد مقرر کرده است که اماکن تجاری باید از ورود مشتریان بدون ماسک به مغازه جلوگیری کنند و برای هر مشتری به میزان ۵ متر مربع فضا در نظر بگیرند. در صورت تخلف، صاحب مغازه ۱۰۰ هزار دینار جریمه می‌شود یا مغازه بسته می‌شود (سایت دولت عراق، ۱۳۹۹).

سایر محدودیت‌های اعمال‌شده به واسطه ویروس کرونا توسط کمیته عالی بهداشت و ایمنی ملی عراق به شرح ذیل است:

- ۱- بستن موقت و کنترل مرزها (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰)،
- ۲- مقررات منع آمدوشد داخل شهر به صلاح‌دید فرمانداران (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰)،
- ۳- تعلیق پروازها (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰)،
- ۴- تعطیلی مدارس و دانشگاه‌ها (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰)،
- ۵- منع رفت‌وآمد بین‌شهری (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰)،
- ۶- منع ورود از مبداهای خاص مانند: فرانسه، چین، ایران، ژاپن و... (سایت دولت

عراق، ۲۰۲۰).

۷- تعطیلی مساجد و عبادتگاه‌ها، پارک‌ها، سینماها، قهوه‌خانه‌ها، رستوران‌ها (بجز رستوران‌های تحویل درب منزل)، سالن‌های ورزشی، استخرها، مراکز خرید، تالارهای عروسی، مراسم‌های تشییع، مطب‌های خصوصی پزشکان و جلوگیری از هر گونه تجمع (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰)،

۸- تعطیلی کلی بخشی از دستگاه‌های دولتی در برهه یک هفته‌ای و در ادامه تقلیل ساعات فعالیت بخش‌های دولتی کشور به ۵۰ درصد (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰)،

۹- اعمال طرح زوج‌وفرد برای خودروها به منظور کاهش تردد (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰).

۴-۲. تسهیلات، امکانات و حمایت‌های مالی

۴-۲-۱. اقدامات دولت جمهوری اسلامی ایران

ستاد ملی کرونا در راستای حمایت از مشاغل آسیب‌دیده، طبق شیوه‌نامه اعلامی وزارت تعاون کار و رفاه اجتماعی سه نوع تسهیلات ۶، ۱۲ و ۱۶ میلیون تومانی فراهم کرده است که میزان تسهیلات به ازای هر فرد کارکن برای بنگاه‌های شدیداً آسیب‌دیده ۱۲ میلیون تومان است و بنگاه‌هایی که بالاجبار تعطیل شدند به ازای هر کارکن ۱۶ میلیون تومان می‌گیرند و رانندگان مسافری (درونشهری و برونشهری) خویش‌فرما نیز مشمول وام ۶ میلیون تومانی شده‌اند که کلیه این تسهیلات با نرخ سود ۱۲ درصد و طول دوره بازپرداخت با احتساب زمان تنفس، ۲۴ ماه تعیین شده است (سایت وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، ۱۳۹۹).

ستاد ملی کرونا و همچنین مجلس شورای اسلامی با تفاهم حاصله مبنی بر حمایت از معیشت اقشار کم‌درآمد که در شرایط ناشی از شیوع بیماری کرونا کسب درآمد آنها مختل شده است، مصوب کردند که: به افراد تحت پوشش نهادهای حمایتی، نفری ۱۲۰ هزار تومان و به خانوارهای فاقد حقوق ماهیانه و کم‌درآمد که یارانه عادی نیز دریافت کنند، نفری ماهیانه ۱۰۰ هزار تومان پرداخت شود (پایگاه اطلاع‌رسانی و پایش آثار اقتصادی کرونا، ۱۳۹۹).

همچنین دولت به واسطه ایجاد شرایط خاص، تسهیلات و امکاناتی را برای مردم

در نظر گرفته است. از جمله اینترنت رایگان در بستر آموزش های مجازی (خبرگزاری مهر، ۱۳۹۹)، اعطای بسته های اینترنت برای اساتید (خبرگزاری ایسنا، ۱۳۹۹)، ضد عفونی کردن معابر شهری (خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۹۹)، راه اندازی سامانه غربالگری و مراقبت از بیماری (سایت وزارت بهداشت، ۱۳۹۸)، ایجاد طرح شهید قاسم سلیمانی (سایت وزارت بهداشت، ۱۳۹۹)، از جمله امکاناتی است که برای تسهیل مهار کرونا و ایجاد رفاه عمومی تدارک شده است.

۴-۲-۲. اقدامات دولت جمهوری عراق

کمیته عالی بهداشت و ایمنی، برای حمایت از کارگران در بخش خصوصی، هیئتی در دبیرخانه عمومی شورای وزیران برای مطالعه وضعیت و حمایت از کارگران در بخش خصوصی تشکیل داده است که در آن مقرر شد برای شهروندان آسیب دیده، کارگران بخش خصوصی که دستمزد آنها متوقف شده و افرادی که درآمد محدودی دارند، تأمین اعتبار شود. همچنین مبلغ ۶۰۰ میلیارد دینار را برای دو ماه برای حمایت از حدود ۱۰ میلیون شهروند اختصاص داده است (سایت دولت عراق، ۱۳۹۹).

همچنین این کمیته به واسطه ایجاد شرایط خاص، تسهیلات و امکانات زیر را برای مردم در نظر گرفته است:

- ۱- افزایش پهنای باند اینترنت برای کم کردن رفت و آمدهای بین شهری (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰)،
- ۲- در نظر گرفتن دوره کرونا به عنوان قوه قاهره برای قراردادها (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰)،
- ۳- افتتاح آزمایشگاه تشخیص بیماری های بیولوژیکی و کرونا با همکاری چین (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰)،
- ۴- افزایش نرخ مالیات واردات گچ به مدت دو سال برای حمایت از تولید در بحران کرونا (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰)،
- ۵- استثناء کردن مواد دارویی و کیت های تشخیصی بیماری از شرایط مجوز واردات (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰)،
- ۶- در نظر گرفتن پاداش ماهیانه برای کادر درمان که به طور مستقیم با بیماری در

تماس هستند. همچنین اهدای زمین‌های مسکونی به آنها (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰).

۷- زیاد کردن مدت و میزان خدمت آنها در دوره بیماری کرونا و تمدید سن بازنشستگی پزشکان (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰).

۸- ضدعفونی کردن معابر شهری (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰).

۳-۴. بخشودگی حقوق دولتی

۱-۳-۴. اقدامات دولت جمهوری اسلامی ایران

همچنین ستاد ملی مبارزه با کرونا تحت عنوان «حمایت‌های مالیاتی دولت از فعالین اقتصادی» اقدام به موارد ذیل کرده است:

۱- محاسبه کمک به تأمین تجهیزات و لوازم مصرفی مراکز درمانی به عنوان هزینه قابل قبول از درآمد مشمول مالیات (سایت وزارت اقتصاد و دارایی، ۱۳۹۹).

۲- تمدید سررسید پرداخت مالیات بر ارزش افزوده مربوط به دوره چهارم سال ۱۳۹۸ (۱۵ فروردین ۱۳۹۹ الی ۳۱ اردیبهشت ۱۳۹۹) (سایت سازمان امور مالیاتی کشور، ۱۳۹۹).

۳- صدور یا تجدید پروانه کسب یا کار اشخاص حقیقی موضوع ماده ۱۸۶ قانون مالیات‌های مستقیم تا پایان شهریور ماه سال ۱۳۹۹ نیاز به أخذ گواهی پرداخت یا ترتیب پرداخت بدهی مالیاتی نخواهد داشت (سایت وزارت اقتصاد و دارایی، ۱۳۹۹).

۴- نسبت به کسانی که به دلیل کرونا امکان پرداخت مالیات نداشته باشند، ارائه مهلت جدید پرداخت بدهی به مدت حداکثر سه ماه و تقسیط به مدت شش ماه فارغ از مهلت سه‌ساله مذکور در ماده ۱۶۷ قانون مالیات‌های مستقیم (سایت سازمان امور مالیاتی کشور، ۱۳۹۸).

۵- بخشودگی جرایم پرداخت‌نشده بدهی مالیات و عوارض قانون موسوم به تجمیع عوارض مصوب ۱۳۸۱/۱۰/۲۲ به شرط پرداخت اصل مالیات و عوارض تا تاریخ ۳۰ آذرماه ۱۳۹۹ (سایت وزارت اقتصاد و دارایی، ۱۳۹۹).

۴-۳-۲. اقدامات دولت جمهوری عراق

کمیته عالی بهداشت و ایمنی برای حمایت از مردم اقدام به صرف نظر از بخشی از حقوق دولتی کرده است:

۱- قطع دریافت مالیات توسط شهرداری و ادارات از شهروندان به دلیل آسیب اقتصادی بیماری کرونا (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰)،

۲- متوقف شدن کسر از حقوق برای وام‌های کارمندان دولت (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰)،

۳- تعویق پرداخت اقساط وام‌های زمین‌های مسکونی خریداری شده یا اجاره شده از مؤسسات دولتی در مدت بحران کرونا حداکثر تا تاریخ ۳۱ جولای ۲۰۲۰ (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰)،

۴- معافیت مستأجرین املاک تجاری و صنعتی مؤسسات دولتی و شهرداری از پرداخت اجاره بها در دوره بحران کرونا (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰)،

۵- معافیت کارکنان و ساکنان شرکت‌ها یا مسکن‌ها از پرداخت هزینه نظافت محیط در دوره بحران کرونا (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰)،

۶- پرداخت کمک هزینه به اقشار غیرکارمند و غیرثروتمند که از ممنوعیت‌های رفت و آمد ناشی از بیماری کرونا متضرر شده‌اند (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰)،

۷- تعویق پرداخت اقساط وام‌های صندوق مسکن عراق برای سه ماه مارس و آوریل و می (سایت دولت عراق، ۲۰۲۰).

۵. مبانی قانونی جریمه‌ها و مجازات‌ها

با توجه به این موضوع که شورای عالی امنیت ملی، یک رکن امنیتی می‌باشد، تصمیمات برهه‌ای این نهاد برای مهار اوضاع اضطراری و امنیتی، مشروع جلوه می‌کند. لکن اگر لازم باشد این جرایم در طولانی مدت و همگانی اعمال شود، نیاز به تصویب مجلس و تأیید شورای نگهبان دارد. با توجه به ادامه دار بودن روند شیوع ویروس کرونا، تطویل اقدامات مقطعی نه مؤثر است و نه مشروعیت دارد. به علاوه اینکه آثار زیان بار عدم وجود قوانین بسیار زیاد و آسیب‌زننده است (غمامی، ۱۳۹۹، ب، صص. ۳۰۳-۳۰۹ و ایمانی جاجرمی، ۱۳۹۹). از این رو لازم است قوانین جامعی در زمینه نحوه

روابط اجتماعی در دوران انتشار ویروس‌های مسری، جرم‌انگاری رفتارهایی که باعث انتشار بیماری می‌شوند، حفاظت امنیت ژنتیکی و مبادلات پزشکی و دارویی و... وضع شود (صادق‌منش، ۱۳۹۹، صص. ۲۷۹-۳۰۱).

در عراق نیز با توجه به اینکه قانون اساسی، اختیار مدیریت سلامت جامعه را به دولت واگذار کرده است، اعمال جرایم و محدودیت‌ها برای حفظ سلامت جامعه مشروع و قانونی می‌باشد.

۶. تأثیرات معنوی بر شیوع ویروس کرونا

با آغاز ایام عزاداری در ماه محرم و صفر، دو رویکرد در ایران و عراق شکل گرفت. رویکرد اول، ممنوعیت و محدودیت هر چه بیشتر عزاداری‌ها بود که در ایران اعمال شد و رویکرد دوم، مدیریت و آزادی نسبی در عزاداری که این رویکرد در جمهوری عراق اتخاذ شد. این کشور با توجه به اهمیت عزاداری و بهداشت، در اقدامی که هر دو مهم را توأمان پیش برد، حضور عزاداران غیرعراقی را در مراسمات این کشور ممنوع ساخت و از طرف دیگر، مراسمات مذهبی مانند عزاداری روز عاشورا و راهپیمایی عظیم اربعین را طبق روال سابق برگزار کرد. این در حالی بود که جمهوری اسلامی ایران، مراسمات دهه محرم را به صورت محدود و مراسمات اربعین را ممنوع کرد.

با مشاهده نمودار روند رشد کرونا در عراق و ایران، شاهد این نکته هستیم که بعد از اربعین حسینی ۱۴۴۲ قمری که مصادف با ۸ اکتبر سال ۲۰۲۰ میلادی و ۱۷ مهر ۱۳۹۹ هجری شمسی است، نمودار ابتلا و نمودار مرگ‌ومیر ناشی از کرونا در شهرهای کربلا و نجف و در کل عراق کمتر شده است درحالی‌که با توجه به جمعیت ۱۴ میلیونی حاضر در شهر کربلا و تراکم جمعیت، باید طبق تحلیل‌های مادی، در شهرهای کربلا و در کشور عراق فاجعه انسانی رخ می‌داد (سایت خبرگزاری تسنیم، ۱۳۹۹). مضافاً اینکه این نمودار در ایران علی‌رغم مراقبت‌ها و حفاظت‌ها، نشان‌دهنده رشد فزاینده آمار ابتلا و مرگ می‌باشد.

این مسئله نشان‌دهنده اهمیت و اثر معنویات در جامعه انسانی می‌باشد (اردبیلی، ۱۳۹۹، صص. ۱۲۵-۱۵۴). آیت‌الله خامنه‌ای در این زمینه می‌فرماید:

«این (نیاز معنوی) با نیازهای مادی از یک نظر تفاوتی ندارد، از یک نظر بالاتر از

نیازهای مادی مردم است. مردم احتیاج دارند به اینکه بخصوص در مسائل مهم، در قضایا یا حوادث مهم بتوانند این توسل و این توجه و این ارتباط با خدا و خواستن از خدا را داشته باشند... من همان‌طور که گفتم، پیشنهادی ندارم، نظر کارشناسی و بررسی شده ستاد را معتبر می‌دانم منتها توصیه‌ام این است که بررسی این مورد را به کسانی بدهید که اهمیت حضور دعا و توسل و مسائل معنوی را به معنای واقعی کلمه درک کرده باشند، این‌ها بررسی کنند مسئله را و تصمیم‌گیری کنند» (سایت دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹).

علاوه بر اهمیت معنویت از نظر روحی و اجتماعی، معنویت و مناسک مذهبی، جزء لاینفک حیات مسلمان ایرانی است که قانون اساسی در اصل ۳ به حمایت از این مهم برخاسته است. تعطیلی مراکز و فعالیت‌های مذهبی باعث عدم رعایت جانب تعظیم شعائر دینی به عنوان امر اجتماعی در میان احکام اجتماعی شده است (غمامی، ۱۳۹۹. ب). اقدامات دولت ایران و ستاد ملی مبارزه با کرونا در تعطیلی مراسمات مذهبی، ناشی از عدم شناخت و فهم اهمیت مسائل معنوی و تأثیر آن در مادیات و عدم التزام به قانون اساسی و الزامات مذهبی آن است که امید می‌رود تصمیمات آتی دولت و مصوبات مجلس شورای اسلامی، با توجه به این مهم باشد.

نتیجه‌گیری

با توجه به بررسی اقدامات دو کشور، می‌توان بیان کرد که تقریباً اقدامات مشابهی در هر دو کشور انجام شده است. از ایرادهایی که به اقدامات جمهوری اسلامی ایران می‌توان وارد کرد، تأخیر در اجرای سیاست‌هایی مانند جریمه افرادی که رفتار پرخطر دارند می‌باشد. همچنین در عراق نیز علی‌رغم تصویب جریمه برای این نوع افراد، اجرای این سیاست‌ها به طور مشهودی با مشکل مواجه شده است.

علاوه بر آن، سیاست‌های جمهوری اسلامی در محدودیت و تعطیلی مراسمات مذهبی، اشتباه بود. چراکه معنویت یکی از اساسی‌ترین نیازهای انسان است و باعث افزایش امید، طول عمر و سلامت روان و تأثیر در مادیات می‌شود. جمهوری عراق نیز با در نظر گرفتن نیاز معنوی در کنار سایر نیازهای مردم، در مراحل سبک شدن فشار کرونا، اقدام به بازگشایی مساجد و فعالیت‌های مذهبی کرده است و برگزاری مراسم

اربعین چند ده میلیونی و کاهش آمار کرونا در عراق، دال بر اهمیت و تأثیر معنویات بر امور مادی و اجتماعی است.

با توجه به اینکه متخصصان علم ژنتیک و پزشکی، طول دوره مبارزه با بیماری را چند سال عنوان کرده‌اند، پیشنهادی که می‌توان برای هر دو کشور بیان داشت، ضرورت وضع قانون بر اساس ظرفیت ایجادشده توسط قانون اساسی هر دو کشور توسط مجلس است. تعطیلی فعالیت‌ها و مناسک و عبور و مرور نمی‌تواند راه‌حل مناسبی باشد، چراکه نه تنها آثار سوء جسمی به همراه دارد، بلکه روان انسان‌ها را نیز مخدوش و بیمار می‌کند. علاوه بر آن تشتت در تصمیمات باعث سردرگمی مردم می‌شود درحالی‌که با وجود یک قانون متقن و جامع، می‌توان سلامت و فعالیت اجتماعی را توأمان حفظ کرد.

امروزه در طی بحران کرونا باید فعالیت‌های روزمره و همیشگی در جامعه رواج و حیات داشته باشد اگرچه نحوه و طریق آن متفاوت باشد. از این رو قوانینی مانند قانون نحوه روابط اجتماعی در دوران انتشار ویروس‌های مسری، جرم‌انگاری رفتارهایی که باعث انتشار بیماری می‌شوند، موجب تثبیت شرایط زندگی مردم و در نتیجه کاهش فشار ناشی از محدودیت‌ها بر مردم می‌شود.

علاوه بر این موارد، با توجه به اینکه احتمال ساختگی بودن ویروس کرونا و سایر ویروس‌ها برای استفاده در راه منافع شوم دولت‌های استکباری، یک احتمال قوی است، ضرورت تقنین درباره حفاظت امنیت ژنتیکی و مبادلات پزشکی و دارویی برای امنیت و آرامش مردم به شدت احساس می‌شود. از این رو مجلس شورای اسلامی برای حل این مسائل باید ورود پیدا کند و وضع قانون نماید.

کتابنامه

۱. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸).
۲. قانون اساسی جمهوری عراق (۲۰۰۵).
۳. احسانی فر، احمد (۱۳۹۹). ابعاد فقهی و حقوقی بیماری‌های واگیر خطرناک و سریع انتشار (کرونا) از منظر قاعده و جوب دفع ضرر محتمل. نشریه حقوق اسلامی، (۶۴)، صص. ۲۲۴-۲۵۵.
۴. اردبیلی (۱۳۹۹). ارتقاء سلامت معنوی و ظرفیت سنجی قوانین. در کتاب آزمون کرونا. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام).
۵. ایمانی جاجرمی، حسین (۱۳۹۹). پیامدهای اجتماعی شیوع ویروس کرونا در جامعه ایران. نشریه ارزیابی تأثیرات اجتماعی، ۱(۲)، صص. ۴۵-۷۶.
۶. حکیم، محمدکاظم (۱۳۹۹). سلوکیات المواطن فی التحديات الصحية و الأمنية. کنفرانس بین‌المللی بحران کرونا و مسئولیت‌های حقوقی و اخلاقی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۷. صادق‌منش، جعفر (۱۳۹۹). مبانی و ضرورت جرم‌انگاری رفتارهای پرخطر در انتقال ویروس بیماری‌های واگیر. در کتاب آزمون کرونا. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام).
۸. طحان نظیف، هادی (۱۳۹۹). دولت، وضعیت کرونایی و حقوق عمومی. در کتاب آزمون کرونا. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام).
۹. غمامی، سید محمد مهدی (۱۳۹۹ الف). تحلیلی حقوقی از مسائل اجتماعی کرونا و پیشگیری از برخوردهای جمعی. در کتاب آزمون کرونا. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام).
۱۰. غمامی، سید محمد مهدی (۱۳۹۹ ب). چالش تعظیم شعائر دینی و مصوبات ستاد ملی مبارزه با کرونا. کنفرانس بین‌المللی بحران کرونا و مسئولیت‌های حقوقی و اخلاقی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۱. مهردادش، گونا و آزادی‌زاده، نامدار (۱۳۹۹). مفهوم تاب‌آوری شهری مدیریت و برنامه‌ریزی آینده شهرها (کرونا ۱۹). مجله جغرافیا و روابط انسانی، (۹)، صص. ۱۳۲-۱۶۱.
۱۲. نجارزاده هنجنی، مجید (۱۳۹۹). تحلیل حقوقی وضع محدودیت‌های ناشی از همه‌گیری کرونا در حقوق ایران؛ در جستجوی اداره صلاحیت‌دار. فصلنامه حقوق اداری، (۲۳)، صص. ۲۲۵-۲۴۵.

سایت‌ها

- <https://www.mashreghnews.ir/news/1049527>: (۱۳۹۸/۱۸/۱۲) سایت مشرق نیوز
- <https://sobheqazvin.ir/news/340750>: (۱۳۹۸/۱۲/۲۲) سایت صبح قزوین
- سایت سازمان امور مالیاتی کشور (۱۳۹۸/۱۲/۲۸):
- <https://tax.gov.ir/action/do/news/6014>
- <https://www.khabaronline.ir/news/1401660>: (۱۳۹۹/۴/۱) سایت خبر آنلاین
- سایت دفتر نشر و حفظ آثار آیت الله خامنه‌ای (۱۳۹۹/۱/۳):
- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=45227>
- سایت دولت عراق (۱۳۹۹):
- <https://gds.gov.iq/ar/covid-19-iraqs-higher-committee-for-health-and-national-safety-extends-curfew/>
- سایت دولت عراق (۱۳۹۹/۸):
- <https://gds.gov.iq/ar/covid-19-iraqi-government-amends-curfew-hours-imposes-fines-for-breaches-of-restrictions>
- سایت دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله خامنه‌ای (۱۳۹۹/۲/۲۱):
- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=45562>
- سایت وزارت بهداشت (۱۳۹۹): <https://behdasht.gov.ir>
- سایت همشهری آنلاین (۱۳۹۹/۴/۲۴): <https://hamshahrionline.ir/x6x2x>
- سایت خبرگزاری تسنیم (۱۳۹۹/۸/۶): <https://tn.ai/2377721>
- سایت وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی (۱۳۹۹/۴/۱۸):
- www.mcls.gov.ir/fa/news/206422/
- سایت مشرق نیوز (۱۳۹۹/۷/۱۹): <https://mashreghnews.ir/news/1128584>
- سایت وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی (۱۳۹۹/۵/۲۸): <https://b2n.ir/218992>
- سایت خبرگزاری مهر (۱۳۹۹/۸/۲۶): <https://mehrnews.com/xT7WS>
- سایت شهرآرا نیوز (۱۳۹۹/۹/۱۱): <https://shahraranews.ir/fa/news/51379>
- سایت سازمان امور مالیاتی کشور (۱۳۹۹/۱/۹): <https://tax.gov.ir/action/do/news/6017>
- سایت وزارت اقتصاد و امور دارایی (۱۳۹۹/۹/۴):
- <http://www.intamedia.ir/Pages/Action/ShowContent/124300>
- سایت وزارت اقتصاد و امور دارایی (۱۳۹۹/۹/۱۳):
- <http://www.intamedia.ir/Pages/Action/ShowContent/122237>
- سایت وزارت امور اقتصادی و دارایی (۱۳۹۹/۹/۳۰):
- <http://www.intamedia.ir/Pages/Action/ShowContent/124443>

- سایت هرم جمعیت (۲۰۱۹): <https://www.populationpyramid.net/iraq/2019>
سایت مرکز منابع ویروس کرونا دانشگاه جان هاپکینز (۲۰۲۰):
<https://coronavirus.jhu.edu>
پایگاه اطلاع‌رسانی و پایش آثار اقتصادی کرونا (۱۳۹۹/۹/۲۶). بازیابی از پایگاه اطلاع‌رسانی و پایش آثار اقتصادی کرونا: <https://coronomy.ir/detail/1165>
خبرگزاری ایسنا (۱۳۹۹/۷/۲۹). بازیابی از خبرگزاری ایسنا:
<https://www.isna.ir/news/99072921646>
خبرگزاری ایسنا (۱۳۹۹/۵/۱۲). بازیابی از خبرگزاری ایسنا:
<https://www.isna.ir/news/99051208301>
خبرگزاری جمهوری اسلامی (۱۳۹۹/۹/۲). بازیابی از خبرگزاری جمهوری اسلامی:
<https://irna.ir/news/84118719>
خبرگزاری جمهوری اسلامی (۱۳۹۹/۴/۱۵). بازیابی از خبرگزاری جمهوری اسلامی:
<https://irna.ir/news/83844434>
خبرگزاری جمهوری اسلامی (۱۳۹۹/۱/۱۶). بازیابی از خبرگزاری جمهوری اسلامی:
<https://irna.ir/news/83738443>
خبرگزاری موج (۱۳۹۹/۹/۲). بازیابی از خبرگزاری موج:
<https://www.mojnews.com/fa/tiny/news-354524>
خبرگزاری مهر (۱۳۹۹/۶/۱۵). بازیابی از خبرگزاری مهر: mehrnews.com/xSF7k
خبرگزاری مهر (۱۳۹۹/۷/۱۴). بازیابی از خبرگزاری مهر: mehrnews.com/xSRxp
خبرگزاری مهر (۱۳۹۹/۹/۲۴). بازیابی از خبرگزاری مهر: mehrnews.com/xTksn
سایت دولت عراق (۲۰۲۰/۲/۲۵). بازیابی از سایت دولت عراق:
<https://gds.gov.iq/ar/novel-coronavirus>
سایت دولت عراق (۲۰۲۰/۳/۲۲). بازیابی از سایت دولت عراق:
<https://gds.gov.iq/ar/iraqs-crisis-cell-extends-curfew-announces-additional-measures-to-contain-covid-19/>
سایت دولت عراق (۲۰۲۰/۵/۸). بازیابی از سایت دولت عراق:
<https://gds.gov.iq/ar/cabinet-discusses-measures-to-mitigate-impact-of-covid-19-curfew/>
سایت دولت عراق (۲۰۲۰/۴/۱۲). بازیابی از سایت دولت عراق:
<https://gds.gov.iq/ar/covid-19-iraqs-higher-committee-for-health-and-national-safety-announces-emergency-grant-to-families-impacted-by-curfew/>
سایت دولت عراق (۲۰۲۰/۲/۲۳). بازیابی از سایت دولت عراق:
<https://gds.gov.iq/ar/novel-coronavirus-%e2%80%aacovid-19-iraqs-ministry-of-health-guidance-to-the-public/>

سایت دولت عراق (۲۰۲۰/۳/۱۶). بازیابی از سایت دولت عراق:

<https://gds.gov.iq/ar/covid-19-iraqi-government-announces-new-measures/>

سایت دولت عراق (۲۰۲۰/۳/۱۸). بازیابی از سایت دولت عراق:

<https://gds.gov.iq/ar/cabinet-receives-briefing-on-implementation-of-measures-to-contain-covid-19/>

سایت دولت عراق (۲۰۲۰/۳/۲۲). بازیابی از سایت دولت عراق:

<https://gds.gov.iq/ar/iraqs-crisis-cell-extends-curfew-announces-additional-measures-to-contain-covid-19/>

سایت دولت عراق (۲۰۲۰/۴/۲۰). بازیابی از سایت دولت عراق:

<https://gds.gov.iq/ar/covid-19-iraq-announces-changes-to-curfew-other-restrictions/>

سایت دولت عراق (۲۰۲۰/۹/۸). بازیابی از سایت دولت عراق:

<https://gds.gov.iq/ar/covid-19-iraqi-government-allows-land-border-crossings-to-reopen-for-trade-only-permits-resumption-of-some-sporting-activities/>

سایت دولت عراق (۲۰۲۰/۵/۵). بازیابی از سایت دولت عراق:

<https://gds.gov.iq/ar/covid-19-higher-committee-announces-odd-even-rule-for-allowing-vehicles-on-road/>

سایت دولت عراق (۲۰۲۰/۳/۱۸). بازیابی از سایت دولت عراق:

<https://gds.gov.iq/ar/cabinet-receives-briefing-on-implementation-of-measures-to-contain-covid-19/>

سایت دولت عراق (۲۰۲۰/۳/۲۵). بازیابی از سایت دولت عراق:

<https://gds.gov.iq/ar/covid-19-a-molecular-testing-laboratory-opens-in-baghdad/>

سایت دولت عراق (۲۰۲۰/۴/۲). بازیابی از سایت دولت عراق:

<https://gds.gov.iq/ar/cabinet-discusses-covid-19-other-developments-policies/>

سایت دولت عراق (۲۰۲۰/۴/۲). بازیابی از سایت دولت عراق:

<https://gds.gov.iq/ar/covid-19-higher-committee-for-health-and-national-safety-announces-key-measures/>

سایت دولت عراق (۲۰۲۰/۴/۲۰). بازیابی از سایت دولت عراق:

<https://gds.gov.iq/ar/covid-19-iraq-announces-changes-to-curfew-other-restrictions/>

سایت دولت عراق (۲۰۲۰/۸/۳۰). بازیابی از سایت دولت عراق:

<https://gds.gov.iq/ar/covid-19-the-iraqi-government-announces-new-measures->

to-combat-pandemic-additional-support-for-health-sector/

سایت دولت عراق (۲۰۲۰/۲/۲۳). بازیابی از سایت دولت عراق:

<https://gds.gov.iq/ar/novel-coronavirus-%e2%80%aacovid-19-iraqs-ministry-of-health-guidance-to-the-public/>

سایت مرکز پژوهش‌های مجلس (۱۳۹۹). بازیابی از:

<https://rc.majlis.ir/fa/news/show/1614864>

سایت وزارت بهداشت (۱۳۹۸/۱۲/۲۳). بازیابی از:

<https://behdasht.gov.ir/%D8%A7%D8%AE%D8%A8%D8%A7%D8%B1-%D8%A7%D8%AE%D8%AA%D8%B5%D8%A7%D8%B5%DB%8C/%D8%AC%D8%B2%DB%8C%DB%8C%D8%A7%D8%AA-%D8%B3%D8%A7%D9%85%D8%A7%D9%86%D9%87-%D8%A7%D9%84%DA%A9%D8%AA%D8%B1%D9%88%D9%86%DB%8C%DA%A9%DB%8C-%D8%BA%D8%B1%D8%A8%D8%>

سایت وزارت بهداشت (۱۳۹۹/۹/۱۲). بازیابی از:

<https://behdasht.gov.ir/%D8%A7%D8%AE%D8%A8%D8%A7%D8%B1-%D8%AF%D8%A7%D9%86%D8%B4%DA%AF%D8%A7%D9%87-%D9%87%D8%A7/%D8%A8%D8%A7-%D8%B7%D8%B1%D8%AD-%D8%B4%D9%87%DB%8C%D8%AF-%D8%AD%D8%A7%D8%AC-%D9%82%D8%A7%D8%B3%D9%85-%D8%B3%D9%84%DB%8C%D9%85%D8%A7%D9%86%DB%8C->

کمیته عالی بهداشت و ایمنی ملی عراق (بی‌تا). بازیابی از:

<https://gds.gov.iq/ar/category/covid-19>

